

др Зоран Ранковић
Православни богословски факултет
Београд

Црквенословенски језик на Православном богословском факултету

Историјски преглед и перспективе

Сажетак: У овом раду настојаћу да осветлим кључне момените система настава црквенословенског језика на Православном богословском факултету у његовом историјском развоју и данас. Историјски аспекти истраживања подразумевао би лонгитудинално праћење ситуацијских планова и програмских решења примењиваних на Православном богословском факултету, као и осврт на делатности еминентних предавача овога језика. Актуелно стање сагледало би се кроз пројективну и евалуациону анализу кључних компоненти система настава овога предмета. Подаци су црпени и из архиве Православног богословског факултета (АПБФ).¹

Организовано* и институционално изучавање црквенословенског језика у српским школама отпочиње у трећој деценији 18. века, најпре у *Славенској школи* Максима Суворова (1726–1731) а потом и у *Славенско-латинској школи* Емануила Козачинског (1733–1737) у Сремским Карловцима, које су отворене на иницијативу српске црквене јерархије². У основним школама црквенословенски језик изучава се од 1811. године, а 1884. године први пут је издвојен *словенски језик* као засебан предмет. Између два светска рата црквенословенски језик се избацује као засебан предмет из наставног плана и програма, а постоји само у оквиру предмета *веронаука*³. Прво сведочанство о учењу црквенословенског језика у средњим школама налази се у наставном програму за гимназије из 1838. године, по коме се предмет *словенска граматика* учио напореда са српском граматицом и синтаксом.

Најизразитију заступљеност, и по временским димензијама и по интензитету и екстензитету наставних садржаја, црквенословенски језик имао је у богослов-

---

¹ Овом приликом изражавам захвалност архивару Архива на Православном богословском факултету, госпођи Светлани Војновић, на изузетној предусретљивости и помоћи у моме истраживању у поменутом архиву.

* Излагање на научном скупу „Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати“ одржаном на Православном богословском факултету у Београду 16. децембра 2010. у склопу пројекта бр. 149037А („Српска теологија у двадесетом веку“), који финансира Министарство науке и животне средине Републике Србије.

² Опширније види: Р. Грујић, *Српске школе у Београдско-карловачкој митрополији*, Београд 1908.

³ Н. Вуловић – Р. Бајић, *Настава црквенословенског језика у српским школама у XIX и XX веку*. У: Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати / Приредио Б. Шијаковић, Београд 2007, књ. 2, 251–253.

ским школама, што у потпуности проистиче из основне функције овога језика – богослужбене⁴. Црквенословенски језик као званични богослужбени језик Српске православне цркве изучава се у богословијама од њиховог оснивања током целокупног школовања⁵. Оснивањем Лицеја 1838. године, коме је 1841. придодат православни факултет, започет је развој високог школства у Србији. Лицеј је 1863. године прерастао у Велику школу, а Велика школа 1905. године прераста у Универзитет, у чијем окриљу је основан и Православни богословски факултет, који је, међутим, тек 1920. године започео свој рад⁶. Од свих високошколских установа у Србији, црквенословенски језик као засебан предмет постоји на Православном богословском факултету у Београду⁷.

У овом излагању, на скупу који се одржава у години и месецу када Православни богословски факултет слави 90 – огодишњицу свога рада, настојаћу да изложим кључне моменте наставе црквенословенског језика на овом факултету, првенствено у њиховом историјском развоју. У том смислу, пратићу студијске планове и програмска решења промењиваних на овоме факултету, као једној од најугледнијих институција у окриљу Београдског универзитета, с освртом на еминентне предаваче овога језика.

У свим студијским програмима који су се смењивали на Православном богословском факултету, црквенословенски језик био је заступљен. Тако, одредбама прве Уредбе о раду факултета из 1921. године, међу заступљеним предметима који су били подељени у 8 семестара или 4 студијске године, био је заступљен и *црквенословенски језик са њалеографијом*⁸. Када је на основу ове уредбе урађен, 1923. године, студијски план с прецизним навођењем инвентара студијских дисциплина и временских димензија наставе, за *црквенословенски језик с њалеографијом*⁹ наведено је да се изучава на првој години студија са седмичним фондом од 4 ча-

⁴ Опширније види: К. Кончаревић, П. Миодраг, *О изучавању руској и црквенословенској језика у духовним школама Српске православне цркве (о 150-годишњици увођења наставе руској језика у Србији)*.- Богословље, Београд 1999, св. 1–2, 119–128.

⁵ Н. Вуловић – Р. Бајић, *Настава црквенословенској језика у српским школама*, 255–257.

⁶ О расправама о високом богословским студијама у Србији крајем 19. и почетком 20. века види: Љ. Поповић, *Бојословски факултети – од идеје до реализације*.- Богословље, LXIV, Београд 2006, св. 1, 91–109; Б. Шијаковић, А. Раковић, *Универзитет и српска теологија: историјски и просветни контексти оснивања Православне бојословској факултета у Београду (истраживања, документација, библиографија)*, Београд 2010, 43–76.

⁷ Црквенословенски језик као засебан предмет постоји, или је постојао, и у другим високошколским установама Српске православне цркве: Богословском институту при Богословском факултету (који почиње с радом академске 1991/92), Богословском факултету „Свети Василије Острошки“ у Фочи (који почиње с радом академске 1994/95; црквенословенски језик изучава се у 2, 3 и 4. семестру с фондом од 3 часа седмично, старословенски језик учи се у 1. семестру с фондом од 3 часа седмично) и Богословском факултету „Свети Сава“ у Либертвилу (који почиње с радом академске 1984/85; црквенословенски се изучава на 2. години студија с фондом од 2 часа седмично, старословенски на 1. години а седмични фонд је 1 час).

⁸ Д. Сандо, *Историјат наставних планова на Православном бојословском факултету*.- Богословље, LXVI, Београд 2006, св. 1, 178.

⁹ Како се види из записника са седница, назив предмета који нам је данас познат као *црквенословенски језик* варирао је и, у првим годинама рада Факултета, срећу се термини: *црквенословенски језик са њалеографијом*, *стари словенски језик*, *словенски језик са њалеографијом* или само *словенски језик*, *црквенословенски језик*. Види: З. Ранковић, *Настава црквенословенској језика на Православном бојословском факултету*. У: Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати / Приредио Б. Шијаковић, Београд 2010, књ. 5, 184–185.

са¹⁰. Допуњеном уредбом од 22. новембра 1923. године предмети су разграничени на *главне* и *помоћне*. У помоћне науке спада и *црквенословенски језик*¹¹.

Наредном Уредбом која је ступила на снагу 1935. године, са извесним модификацијама доношеним у два наврата – 1938. и 1945. године – распоред предмета остао је исти¹². После претреса наставног плана и програма на основу решења Ректората, остало је 1947. године забележено да се црквенословенски језик изучава на 1. и 2. години студија са по 2 часа седмично¹³. На основу текста пројекта правила о упису, обавезном похађању предавања и полагању испита на Богословском факултету сазнајемо да се црквенословенски језик полагао након одслушане друге године студија¹⁴.

Када је 1952. године Богословски факултет ликвидираан са Универзитета и постао црквена институција¹⁵, тада је Свети архијерејски сабор Српске православне цркве, који је преузео Богословски факултет, донео нову *Основну уредбу о Богословском факултету*, као и *Правила о упису, систему студија и полагању испита* и *Правила о стицању научног степена доктората теологије*. У поређењу с претходним уредбама, ова Уредба никаквих посебних измена није садржавала сем по питању надлежности¹⁶. По овој Уредби, *црквенословенски језик* је предмет при катедри *практичне теологије*¹⁷. Убрзо је измењен члан 12 Уредбе. По измењеном члану, сви предмети су подељени у групама на *богословске* и на *богословске помоћне предмете* и сврстани у 4 групе. *Црквенословенски језик* сврстан је у четврту групу која носи назив: *помоћни предмет*¹⁸.

По новој Основној уредби о Богословском факултету коју је Свети архијерејски сабор, на иницијативу Савета факултета, донео је 1955. године, *црквенословенски језик* изучава се на 1. години студија са фондом од 4 часа седмично и на 2. години са фондом од 2 часа седмично¹⁹.

Нова измена у плану и програму наставе црквенословенског језика настаје 1967. године. Наиме, Свети архијерејски сабор АС бр. 5 / зап. 63 од 31. маја 1967. године препоручује да се почев од школске 1967 / 68. године уведе „на Богословски факултет Српске православне цркве, уз црквенословенски језик у I семестру II године, обавезно предавање: Основе старословенског и српкословенског језика, са вежбама из палеографије оба језика. Ово се има колоквијати на крају I семестра II године и без тог колоквија не може се полагати црквенословенски језик“²⁰. Црквенословенски

¹⁰ Д. Сандо, *Историјат наставних планова на Православном богословском факултету*, 179.

¹¹ Д. Сандо, *Историјат наставних планова на Православном богословском факултету*, 180.

¹² Д. Сандо, *Историјат наставних планова на Православном богословском факултету*, 181–182.

¹³ АПБФ, Записник са седнице Савета одржане 16. јула 1947. године.

¹⁴ АПБФ, Записник са седнице Савета одржане 29. октобра 1949. године.

¹⁵ Види: П. Пузовић, *Православни богословски факултет 1945–1952: од државне до црквене институције*. У: Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати / Приредио Б. Шијаковић, Београд 2007, књ. 1, 145–169.

¹⁶ Д. Сандо, *Историјат наставних планова на Православном богословском факултету*, 182.

¹⁷ АПБФ, Записник са седнице Савета, без датума одржавања, књ. 5.

¹⁸ АПБФ, Записник са седнице Савета одржане 8. маја 1953.

¹⁹ Д. Сандо, *Историјат наставних планова на Православном богословском факултету*, 182–183.

²⁰ АПБФ, Записник са седнице Савета одржане 2. октобра 1967. године.

језик, дакле, слуша се три семестра и полаже се после одслушаног четвртог семестра (и после положеног колоквијума из старословенског и српкословенског језика).

Нова Основна уредба о Богословском факултету Српске православне цркве донета је 1970. године²¹. Наставним планом је предвиђено да се црквенословенски језик изучава у I години са фондом од 4 часа предавања седмично и у II години са фондом од 2 часа предавања седмично. Испит се полаже после II године студија.

Студијским планом наставе из 1990. године настава црквенословенског језика претрпела је малу измену. Наиме, извршена је само промена у броју фонда седмичних часова, те се црквенословенски језик сада изучава на I години студија са фондом од 2 часа седмично а на II години са фондом од 4 часа седмично²². На исти начин распоређена је настава црквенословенског језика и на новооснованом Богословском институту при Богословском факултету за школовање будућих вероучитеља.

Основна уредба о Богословском факултету Српске православне цркве из 1998. године чланом 56 (који садржи студијски план – списак наставно - научних дисциплина са распоредом по годинама, фондом часова и формом полагања) предвиђа да се *црквенословенски језик* изучава на 1. години студија с фондом од 2 часа седмично и полаже као колоквијум, и на 2. години студија с фондом од 2 часа седмично и полаже се као испит. *Старословенски језик* изучава се на 2. години студија с фондом од 2 часа седмично и полагао се као испит²³.

У наредном студијском плану – из 2003. године – чији је предлог дат Савету на увид и имао је статус интерног нормативног документа, предвиђено је да се *црквенословенски језик* изучава само на I години студија са фондом од 3 часа седмично (2 часа предавања и 1 час вежбања), и полагао би се после II семестра. Истовремено, *старословенски језик* постаје изборни предмет на *богословско-историјској* групи предмета, похађао се током 3. и 4. семестра са фондом од 2 часа седмично и полагао се као испит²⁴. Исте године на основним студијама формирају се катедре сродних дисциплина и оба језика се убрајају у предмете *каптегре за филологију*²⁵.

Враћање Православног богословског факултета на Универзитет условило је и израду новог Статута по коме се наставни план и програм усклађују са потребама и захтевима како Цркве тако и Универзитета. План и програм усвојен 2006. године, који није нигде публикован али је имао статус интерног нормативног документа, предвиђа да се *црквенословенски језик* на Православном богословском факултету изучава само на Општем смеру и само на I години студија са фондом од 2 часа (1 + 1) у I и 3 часа седмично (1 + 2) у II семестру и носи 5 ЕСПБ бодова²⁶. *Српкословенски језик* је са статусом изборног предмета заступљен на *богословско-историј-*

²¹ Д. Сандо, *Историјаш насјавних планова на Православном богословском факултету*, 183–185.

²² *Основна уредба о Богословском факултету Српске православне цркве*. – Гласник Српске православне цркве, 6, Београд 1990, 91–104.

²³ *Основна уредба о Богословском факултету Српске православне цркве*. – Гласник Српске православне цркве, 8, Београд 1998, 138–153.

²⁴ АПБФ, Записник са седнице Наставно - научног већа од 4. септембра 2003. године.

²⁵ АПБФ, Записник са седнице Наставно - научног већа од 17. новембра 2003. године.

²⁶ АПБФ, Записник са седнице Наставно - научног већа од 8. јуна 2006. године.

ској *іруїи* предмета на II години студија са фондом од 2 часа седмично и 6 ЕСПБ бодова²⁷. Међутим, пошто се понуда изборних предмета мења, настава овог предмета извођена је 2006/07. и 2007/08, док се школске 2008/09. године није нашао у понуди изборних дисциплина. Српскословенски језик није наведен ни у документацији за акредитацију Факултета поднетој 5. новембра 2008. године. Међутим, већ од школске 2009/10. године *српскословенски језик* поново је у понуди изборних дисциплина на основним студијама *ойишиїеї* и основним и мастер студијама *їрактїичної* смера.

Планом и програмом из 2006. године прецизиран је и садржај и циљ наставе *црквенословенскої језика*. Садржај наставе представља формирање представе о теолошком утемељењу језичког феномена, литургијском контексту функционисања језика, појму и обележјима богослужбеног језика (из дијахронијске и синхронијске перспективе), интеракцији језичког и културног феномена, функционално - стилистичким обележјима језика богослужења и језика теологије; стицање знања о славистици научној дисциплини, о релевантној теоријској литератури и лексикографским приручницима; стицање основних теоријских знања у функционисању црквенословенскога језика као богослужбеног језика Српске цркве као и о његовој структури. У оквиру садржаја наставе убраја се и систематизација граматичких знања, умења и навика формираних у претходном школовању и у оквиру студијских предмета са којима црквенословенски језик остварује најтешњу корелативну везу; упознавање типолошких одлика црквенословенског језика у односу на старословенски, српскословенски, савремени српски и савремени руски језик, уз указивање на истоветности, сличности и разлике у њиховој структури и функционисању као и формирање умења структурно - семантичке анализе црквенословенског текста у циљу адекватног транспонована на српски стандардни језик, упознавања са лексичко - фразеолошким, граматичким и стилистичким проблемима превођења, изграђивање најрелевантнијих способности технике превођења као и оспособљавање за служење лексикографским приручницима.

Основни циљ наставе црквенословенскога језика јесте формирање релевантне за професионалну компетенцију теолога лингвистичке, преводилачке и лингвокултуролошке компетенције у информативној (формирање представа и генерализација из области славистике у обиму и на нивоу прописаном програмским садржајима), формативној (развијање лингвистичког мишљења, оспособљавање за самостално проучавање језичког материјала) и оперативној димензији (примена стечених знања и умења при рецепцији црквенословенског текста и у процесу превођења).

За изучавање црквенословенског језика важну улогу имају и предавачи овога језика. На Православном богословском факултету у Београду плејада предавача овога језика²⁸ почиње именом академика Љубомира Стојановића²⁹, који је за пре-

²⁷ *Православни богословски факултет: информатор о уџицу на студије*, Београд 2007.

²⁸ О првим предавачима црквенословенскога језика на Православном богословском факултету види: З. Ранковић, *Предавачи Црквенословенскої језика на Богословском факултету до Другої свейскої рати*. – Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати / Приредио Б. Шијаковић, Београд 2010, књ. 7, 73–78.

²⁹ О Љ. Стојановићу, универзитетском професору и дугогодишњем секретару САН, министру, председнику владе, аутору старословенске граматике и бројних радова о језику, види нпр.: *Enciklopedija Jugoslavije*, 8, Zagreb 1971, 156–157.

давача црквенословенског језика изабран на самом почетку рада Факултета – 1920. године³⁰. Касније је за хонорарног професора изабран Стјепан Куљбакин, тада редовни професор Филозофског факултета у Београду³¹. На том месту Куљбакин, научник широке филолошко-славистичке орјентације, члан Руске Академије наука и Српске Краљевске Академије,³² остаје 2 школске године. Кратко су као хонорарни наставници били Миливоје Башић³³ и Димитрије Ђуровић³⁴. Димитрије Ђуровић³⁵ је као предавач на Православном богословском факултету остао до краја школске 1932 / 33. године³⁶. Дуже време, уз извесне краће прекиде, црквенословенски језик је предавао Петар Ђорђић, који универзитетску каријеру и почиње на овоме факултету 1933. године³⁷. До сада је на месту предавача црквенословенског језика најдуже био, као хонорарни наставник, Богољуб Ћирковић (1957–1991), дугогодишњи управник Патријаршијске библиотеке у Београду. Богољуб Ћирковић, изабран за хонорарног наставника црквенословенског језика 1957. године³⁸, аутор је граматике црквенословенског језика за ученике богословија³⁹, али која, по моме мишљењу, може бити адекватан уџбеник и за високошколску наставу овога језика. У последњој деценији 20. века хонорарни предавач црквенословенског језика, изабран 1991. године⁴⁰, био је Димитрије Стефановић, виши научни сарадник Института за српски језик при САНУ. Од 1999. године предавачи црквенословенског језика су Димитрије Калезић и Драган Протић – ученик П. Ђорђића, који на тој катедри остаје до 2008. године.

Као што се види, за предаваче црквенословенскога језика бирани су најеминентнији филолози датог времена. Јер, како од познавања материје која се предаје и изучава, тако и од личности самог предавача, његове преданости и способности, зависи заинтересованост за изучавање, али и усвајање црквенословенског језика.

³⁰ АПБФ, Записник седнице факултетског савета одржане 30. новембра 1920., књ. I, стр. 9.

³¹ АПБФ, Записник Седнице факултетског Савета од 30. јуна 1924., књ. I, стр. 191.

³² О њему види новије радове са старијом библиографијом, нпр. : Р. Јовићевић, *Дојринос Стијејана Куљбакина српској њалеославистици*. У: *Руска емиграција у српској култури XX века* /приредили М. Сибиновић, М. Межински, А. Арсењев, Београд : Филолошки факултет 1994, књ. 1, 220–225; К. Кончаревић, *Пред делом Стијејана Михајловича Куљбакина*. У: Д. Дамљановић, К. Кончаревић, *Насијава и методика насјааве руској језика у Србији у XIX и XX веку: трилогија за историју*, Београд 2010, 106–114.

³³ АПБФ, Записник Седнице факултетског савета од 4. новембра 1926., књ. I, стр. 265.

³⁴ АПБФ, Записник Седнице факултетског Савета од 1. новембра 1927., књ. I.

³⁵ Види најновији рад о Д. Ђуровићу, са старијом библиографијом: К. Кончаревић, *Заборављени прејалац међурајине славистишке др Димитрије Ђуровић (1882–1945)*. У: Д. Дамљановић, К. Кончаревић, *Насијава и методика насјааве руској језика у Србији*, стр. 115–135.

³⁶ АПБФ, Извештај Д. Ђуровића Декану о раду школске 1931/32. године од 30. VI 1932. године. У овом извештају Ђуровић даје и свој предлог курса за школску 1932/33. годину. Овим податком уноси се корекција у досадашња сазнања о раду Д. Ђуровића на Богословском факултету.

³⁷ Види новији рад о П. Ђорђићу, са старијом библиографијом: З. Ранковић, *Пећар Ђорђић и његов поглед на савремени бојослужбени језик у Срба*. У: *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати* / Приредио Б. Шијаковић, Београд 2008, књ. 3, 190–194.

³⁸ АПБФ, Записник Седнице Богословског факултета Српске православне цркве, одржане 31. X 1957. године.

³⁹ Најновије издање: Б. Ћирковић, *Грамајика црквенословенској језика: за ученике бојословије*, Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве 2010.

⁴⁰ АПБФ, Записи Седнице Савета професора Богословског факултета одржане 19. новембра 1991. године.

Настава црквенословенског језика на Православном богословском факултету има, како видимо, богату традицију. Заступљеност овога предмета с временским димензијама адекватним садржајима и циљевима наставе и статусом обавезности одраз је његове релевантности за професионалну компетенцију дипломираних теолога. У данашњем моменту настава црквенословенског језика на Православном богословском факултету по својим наставним садржајима, циљевима, задацима и организационим облицима пружа оптималне услове за стицање вишедимензионалне компетенције функционално саображене будућим професионалним потребама студената православног богословља. Тежња је да се у настави оптимално искористе и техничка достигнућа, која су неминовност времена у коме живимо и деламо.